

Menneisyyden, nykyisyyden ja tutkimuksen merkityksestä

M i i a l j ä s

Perusopinnoistani lähtien minulta on usein kysytty: ”miksi Puola?” Viime aikoina tämä kysymys on täsmentynyt muotoon: ”miksi meidän tulisi olla kiinnostuneita uuden ajan alun Puola-Liettuan Yhteisvallasta (*Res publica*)?” Toisinaan olen saattanut vastata näihin tiedusteluihin lyhyesti: ”miksi ei”. Mutta tänään, tässä tilanteessa, koen, että on sopivaa olla hieman täsmällisempi.

Vaikka identifioin itseni historiantutkijaksi, jopa uuden ajan alun (n. 1450–1800) tutkijaksi, minulle on tärkeää nähdä tutkimuksen merkitys myös nykypäivän maailmalle ja sen ajankohtaisille ilmiöille. Uuden ajan alun unionien ja komposiittivaltioiden tutkijana olen erityisen kiinnostunut kolmesta nykypäivän ilmiöstä. Näitä ovat, ensiksi, poliittiset päätöksentekoprosessit Euroopan unionissa; toiseksi, eurooppalaisen identiteetin, kulttuurin ja perinnön ymmärtäminen ja määrittely ”idän” ja ”lännen” välissä;

sekä kolmanneksi, uskonnon, uskonnollisen moninaisuuden sekä arvojen pluraliteetin vaikutus poliittisessa ja julkisessa keskustelussa. Aloitan näiden teemojen käsittelyn kysymyksellä uskonnosta.

Vaikka nykyään voidaan olettaa, että elämme maallistuneessa valtiossa ja yhteiskunnassa, uskonto vaikuttaa edelleen poliittisessa keskustelussa ja mahdollisissa konflikteissa. Tällä hetkellä uskonnon vaikutus poliittisiin konflikteihin on parhaiten – tai pahiten – nähtävissä islamilaisen maailman piirissä, missä uskonnolliset eroavaisuudet ja kiistat shiia- ja sunnimuslimien välillä kuumentavat myös poliittisia konflikteja. Näin on esimerkiksi Syyrian sisällissodassa, jossa rintamalinjat kulkevat hallituksen shiialaisiin kuuluvien alaviittien sekä kapinallisten sunnimuslimien välillä. Muslimivähemmistön toteuttaman vallankaappauksen seurauksena Keski-Afrikan tasavallassa muslimit ja kristityt ovat ajautuneet sisällissotaan keskenään. Myös Egyptissä eri uskonnolliset ryhmät toistuvasti käyttävät uskontoaan yhtenä perusteluna ja motivaationa poliittisten vaatimusten esityksissä. Uskonto vaikuttaa kiinteästi ihmisten mentaliteettiin ja maailmankuvaan ja siten edelleen myös julkiseen keskusteluun ja poliittisiin vaatimuksiin.

Euroopassa ja meillä Suomessa uskonto mainitaan usein puhuttaessa maahanmuutosta ja kasvavasta monikulttuurisuudesta yhteiskunnas-

samme. Vaikka itse asia ei kuuluisi kirkon auktoriteetin alle, uskontoa käytetään argumenttina myös kotimaisessa poliittisessä keskustelussa. Näin on esimerkiksi puhuttaessa tasa-arvoisesta avioliittolaista, jota voidaan käyttää esimerkkinä mahdollisesta lainuudistuksesta ja muuttuvista arvoista nyky-Suomessa ja Euroopassa. Tasa-arvoisen avioliittolain puolustajat haluavat muuttaa avioliiton puhtaasti maalliseksi instituutioksi, kun taas lakiuudistuksen vastustajat aloittavat puheenvuoronsa usein fraasilla ”mutta Raamatussa sanotaan...” Tässä keskustelussa, samoin kuin 1500-luvulla, erilaiset maailmankuvat, jotka perustuvat osittain ihmisten uskonnolliseen asemoitumiseen ja ajatukseen ”oikeasta uskosta”, vaikuttavat keskustelun argumentteihin ja mahdollisesti estävät yhteisymmärryksen löytymisen.

Ajankohtainen Ukrainan kriisi, joka yllätti meistä monet, on jälleen tuonut esiin kysymykset siitä, mikä Eurooppa oikeastaan on ja missä se sijaitsee. Uuden ajan alussa Ukrainan kasakat ottivat usein osaa valtakamppailuun Puola-Liettuan, Venäjän sekä Krimin tataarien välillä. Nykyisen kriisin taustat ovat moninaiset ja tällä foorumilla on useita huomattavasti parempia aiheen asiantuntijoita kuin minä, mutta käytän tilaisuuden hyväkseni ja huomautan, että ukrainalaiset alueet ovat historiallisesti tarkasteltuna aina sijainneet ”idän” ja ”lännen” välimaastossa. Tällä tarkoitan sitä, että Ukraina ja ukrainalaiset kantavat sisällään sekä Itä- että Länsi-Euroopan kulttuurista perintöä. Tässä uskonto toimii jälleen yhtenä indikaattorina. Joka tapauksessa Ukrainan maantieteellinen sijainti sekä idän ja lännen yhteisvaikutus edellyttäisivät, että maa ja sen kansa kykenisivät yhteistyöhön sekä itäisten että läntisten naapurien ja kumppaneiden kanssa.

Mielestäni tämä edellytys ei koske vain Ukrainaa, vaan pätee myös Suomen, Puolan, Liettuan ja muiden sellaisten maiden kohdalla, jotka perinteisesti sijaitsevat idän ja lännen vaikutuspiirin välimaastossa. Valitettavasti nykyinen Ukrainan kriisi on jälleen terävöittänyt vastakkainasettelua läntisten instituutioiden, kuten Euroopan unionin ja Naton, sekä itäisten

instituutioiden, kuten Venäjän valtion ja suunnitelmien Euraasian unionista, välillä. Mikäli tämä nykyinen kriisi tapahtuisi jossakin aatelismies Stanisław Orzechowskin (1513–1566) kirjoittamassa dialogissa, joita olen tutkinut väitöskirjassani, eriävistä mielipiteistään ja tavoitteistaan huolimatta kriisin osapuolet lopulta päätyisivät kompromissiin, johon kaikki voisivat olla tyytyväisiä. Tänään voimme vain olla toiveikkaita sen suhteen, että ukrainalaiset ja heitä ympäröivät ulkovallat löytävät ratkaisun, joka edistäisi yhteisymmärrystä sekä kiinteämpää yhteistyötä idän ja lännen välillä – ymmärtäen ja hyväksyen samalla eri osapuolten vaatimukset ja intressit. Saatan olla idealisti, mutta mielestäni täytyisi olla jokin ratkaisuvaihtoehto, joka mahdollistaisi Ukrainan yhteistyön sekä idän että lännen valtojen kanssa ilman, että sen tulee kääntää selkäänsä kumpaankaan suuntaan. Näin siksi, että mielestäni on vain *luonnollista*, että Ukrainalla tulisi olla läheiset välit ja kiinteä yhteistyö sekä Venäjän että Euroopan unionin kanssa.

Euroopan unionin parlamenttivaalit, eurovaalit, käytiin toukokuun lopussa vain viikko ennen väitöstilaisuuttani. Yksi Euroopan unionin keskeisistä haasteista on, tulisiko jäsenvaltioilla – joku voisi kutsua niitä kansallisvaltioiksi – edelleen olla päätöksenteko- ja lainsäädäntövalta itsellään, vai tulisiko unionin integraation edelleen syvenyä kohti keskitettyä päätöksentekoa. Lisäksi on tärkeää pohtia, onko jäsenvaltioilla tasa-arvoinen vaikutusvalta päätöksenteossa, vai määrittävätkö unionin suuret jäsenvaltiot, kuten Saksa ja Ranska, koko unionin tulevaisuuden. Toistaiseksi enemmistö tuntuu edelleen kannattavan, että joissakin asioissa – kuten taloudessa tai ympäristöpolitiikassa – EU:n sisäistä yhteistyötä tulee tiivistää. Muissa asioissa – kuten sosiaalipolitiikassa – mielipiteet vaihtelevat.

Viime vuosina kritiikki Euroopan integraatiota ja yhteistä valuuttaa vastaan on lisääntynyt ja tämä kehitys näkyy myös toukokuun vaalituloksissa, kun unioniin kriittisesti tai skeptisesti suhtautuvat kasvattivat paikkamääräänsä ja painoarvoaan EU:n parlamentissa. Suomessa ”eurojytky” oli maltillinen, mutta esimerkiksi

Ranskassa puhutaan nationalistien ja äärioikeiston vaalimenestyksen aiheuttamasta maanjärjestyksestä. Silti Euroopan unionin menneisyys ja nykyisyys osoittaa, että eurooppalainen kansallisvaltio ei ole ikuinen malli poliittiselle ja yhteiskunnalliselle järjestykselle – tai ainakin se on altis muutoksille. Siten Euroopan unionin haasteena säilyy, miten järjestää ja toteuttaa yhteisöllinen päätöksenteko unionissa, joka tuo yhteen useita ja keskenään erilaisia kansoja ja poliittisia yhteisöjä. Oman näkemykseni mukaan unionin jäsenvaltioiden tulisi kyetä tunnistamaan ja kunnioittamaan keskinäiset eriväisyytensä ja niistä huolimatta asettaa yhteinen tavoite unionin tulevaisuudelle. Pelkään kuitenkin, että unionin kannattajien ja kriitikkojen vastakkainasettelu estää rakentavan dialogin eri puolueiden välillä.

Alussa esittämäni kysymykseen voisin nyt todeta, että uuden ajan alun komposiittivaltiot yleensä, ja Puola-Liettuan unioni erityisesti, eivät voisi olla ajankohtaisempia tutkimusaiheita kuin ne juuri tällä hetkellä ovat. Tutkimuksessani olen hyödyntänyt analyyttistä mallia, joka perustuu kahdenlaiselle teoreettiselle kirjallisuudelle. Yhtäältä olen hyödyntänyt päätöksentekoprosessin mallia, kuten se on esitetty rationaalisen valinnan teoriassa (*rational choice theory*). Toisaalta olen soveltanut yhteiskunnallisen muutoksen teoriaa siten kuin se on esitelty edesmenneen amerikkalaisen sosiologi Talcott Parsonsin töissä. Näiden lisäksi olen parhaani mukaan ottanut osaa keskusteluun uuden ajan alun valtiomuodostuksesta – pitkään jatkunut keskustelu, jota ovat omalta osaltaan käyneet sekä historioitsijat että yhteiskuntatieteilijät. Monille niin sanotun esimodernin ajan historiantutkijoille tämä kaikki voisi olla hieman liikaa.

Menneiden vuosien aikana olen usein kohdannut kritiikkiä teoreettisia ajatuksiani vastaan. Minua on varoitettu, että uuden ajan alun tutkijan tulisi olla varovainen teorioiden kanssa, jotka on luotu modernien yhteiskuntien ja päätöksenteon tutkimusta varten. Tämä on täysin hyväksyttävä näkökulma ja olen todella kiitollinen saamastani kritiikistä, sillä se on pakottanut minut selvittämään ajatuksiani ja argumenttejani. Antaessani

käsikirjoitukseni esitarkastukseen olin joka tapauksessa eniten huolissani työni teoreettisesta keskustelusta. Siten olen erityisen iloinen, että teoreettinen käsittelyni on alkanut herättää kiinnostusta vanhempien aikojen tutkijoiden piirissä. Uskon siihen, että tutkimuksen uudet ideat – kenties innovaatiot – löytyvät usein eri tieteenalojen rajapinnoilta. Mikäli omalla tutkimuksellani on jotakin uutta tarjottavaa historiantutkimukselle, se johtuu osittain siitä, että olen valmis astumaan perinteisen vanhempien aikojen tutkimuksen kentän ulkopuolelle. On tunnustettava, ettei tämä ollut helppoa, mutta mitä enemmän perehdyin teoreettisen kirjallisuuden erilaisiin näkökulmiin, sitä kiinnostavamaksi koko tutkimustyö muuttui. Lopulta otin tavoitteekseni tutkia Puola-Liettuan Yhteisvaltaa osana eurooppalaista valtiomuodostusta – näkökulma, joka haastaa perinteisen katsantokannan siitä, että Puola-Liettua pysyi ”ulkopuolisena”, mitä tulee ”oikeaan” eurooppalaiseen valtiomuodostukseen.

Olen melko varma, että keskustelu työni teoreettisesta käsittelystä ja mallista jatkuu. Tässä vaiheessa haluan kuitenkin tehdä vielä yhden viitteen, mikä kenties selvittää omaa suhdettani teoreettiseen ajatteluun. En tehnyt tätä viitettä väitöskirjassani, vaikkakin se olisi varmasti sopinut sinne varsin hyvin. Sitaatti kuuluu näin: ”Lähden yksinkertaisesti siitä, että teoria on vain maailmankaikkeutta tai jotain sen osaa kuvaava malli. Sitä voidaan myös pitää joukkona sääntöjä, joista tehtävillä päätelmissä on jotain tekemistä havaitun todellisuuden kanssa. Malli on siis pelkästään omien aivojemme tuote eikä se sellaisenaan todista mitään todellisuudesta (mitä se sitten lieneekään).”

Tämä sitaatti on Stephen Hawkingin kirjasta *Ajan lyhyt historia*. En sano mitään Stephen Hawkingista tai hänen nykyisistä käsityksistään, mutta tällä viitteellä haluan korostaa, että teoriat voivat toki olla avuksi tieteellisessä analyysissä, mutta niihin ei silti tulisi suhtautua liian vakavasti. Ostin kyseisen kirjan Göteborgin lentokentältä kesällä 2013, kun olin lähdössä takaisin kotiin vanhempien aikojen väitöskirjatutkijoiden

(*Premods*-verkosto) järjestämästä työpajasta. Tapaamisen aiheena oli ollut, miten voimme vanhempien aikojen tutkimuksessa hyödyntää teorioita, jotka on usein suunniteltu modernien yhteiskuntien tutkimusta varten. Hawkingin kirjan lukeminen tuntui erittäin sopivalta tilanteesta, jossa olin juuri keskustellut kahden päivän ajan teorioista vanhempien aikojen kollegojeni kanssa – ja sen siteeraaminen tuntuu yhtä sopivalta myös tässä yhteydessä.

Väitöskirjatutkimuksessani olen keskittynyt Puola-Liettuan säätyjen poliittiseen ajatteluun ja toimintaan murroskaudella 1560- ja 1570-luvuilla, jolloin Yhteisvalta kävi läpi poliittisen järjestelmän muutoksen dynastisesta hallinnosta vaalikuninkuuteen. Olen keskittynyt erityisesti aateliston republikaaniseen poliittiseen ajatteluun sekä reformaation kiihdyttämän uskonnollisen moninaisuuden vaikutukseen poliittisessa päätöksenteossa. Näiden lisäksi olen perehtynyt sekä valtakunnan kotimaiseen että ulkopoliittiseen tilanteeseen. Täten olen analysoinut poliittisen järjestelmän muutosta sekä pohtinut eri argumentteja ja vaihtoehtoja kuninkaanvaaleissa, joissa vuonna 1573 voittajaksi selviytyi ranskalainen Henry Valois ja 1575 transilvanialainen Stefan Batory.

Nuorena opiskelijana ryhdyin etsimään uuden ajan alun ”liberalismia” ja tässä hankkeessa lähes rakastuin Puola-Liettuan aatelisiin, joiden republikaaninen poliittinen ajattelu ja ajatukset uskonnonvapaudesta vaikuttivat olevansa aikaansa edellä. Jonkin ajan jälkeen tämä ihastus vaihtui epäilyksi, jopa pettymykseksi, kun huomasi, ettei 1500-luku ollut mikään ”vapauden kulta-aika” – ei edes Puola-Liettuassa, vaikka puolalainen historiantutkimus joskus yrittää saada meidät uskomaan niin. Lopulta toivon, että olen oppinut ymmärtämään Puola-Liettuan säätyjä, heidän ajatteluaan ja toimintaansa paitsi heidän omasta näkökulmastaan, myös 1500-luvun kontekstista käsin. Reformaation, renessanssin ja poliittisten uudistusten aikakausi oli usein hyvin kaoottinen vaihe useissa osin Eurooppaa rajuista sosiaalisista, poliittisista ja uskonnollisista muutoksista johtuen.

Perinteinen historiantutkimus on usein katsonut, ettei Puola-Liettua ottanut osaa uuden ajan alun valtiomuodostukseen, joka monissa Euroopan valtakunnissa johti kohti keskitettyä kuningasvetoista hallintoa. Sen sijaan Puolassa historioitsijat ovat usein pyrkineet löytämään syyt valtakunnan myöhemmille vaiheille sekä erityisesti jaoille Venäjän, Preussin ja Itävalta-Unkarin kesken 1700-luvun lopulla. Täten historiantutkijat sekä Puolassa että muualla ovat usein keskittyneet Puola-Liettuan unionin ja sen historian negatiivisiin piirteisiin. Omaan tutkimukseeni perustuen voin kuitenkin todeta, että 1500-luvun Puola-Liettua ei ollut heikko tai epäonnistunut valtio, vaikkakin se ajautui sisällissodan partaalle talvella 1575–1576, kun säädyt jakautuivat kahteen toisiaan vastustavaan leiriin toisessa kuninkaanvaalissa. Päinvastoin, kaikista heikkouksistaan huolimatta Puola-Liettua oli verrattain vahva, ajalleen tyypillinen komposiittivaltio, joka kykeni turvaamaan yhteiskunnallisen ja poliittisen järjestyksen sekä kansainvälisen asemansa aikana, jolloin se koki useita merkittäviä muutoksia. Tämä ei, Immanuel Wallersteinin termein, tarkoittanut valtakunnan epäonnistumista (*failure of empire*), vaan uuden ajan alun unionin menestystä.

Menestys ei kuitenkaan selity onnistuneella sisäisellä integraatiolla. Puola-Liettuan aatelisto oli sisäisesti erittäin hajanainen yhteisö, joka koostui erilaisista etnisistä, alueellisista ja uskonnollisista ryhmistä. 1500-luvun historiallisessa

Miia Ijaksen väitöskirja *Res publica redefined? The Polish-Lithuanian transition period of the 1560s and 1570s in the context of European state formation processes* tarkastettiin julkisesti Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä lauantaina 31.5.2014 klo 12. Vastaväittäjänä toimi dosentti **Almut Bues** (Deutsches Historisches Institut Warschau) ja kustoksena professori **Christian Krötzel**.

tilanteessa Puola-Liettua kykeni turvaamaan olemassaolonsa, koska sillä oli tarvittavat poliittiset sekä jossain määrin myös materiaaliset resurssit. Lisäksi, erilaisista intresseistä huolimatta Puola-Liettuan säätyjä lopulta yhdisti yhteinen tavoite: halu säilyttää unionin jatkuvuus. Tämä

ei ollut aikalaisille itsestään selvää. Päinvastoin, päätöksentekoprosessin mallia hyödyntävällä tutkimusasetelmalla olen pyrkinyt korostamaan menneisyyden vaihtoehtojen todellisuutta. Tästä eteenpäin on tutkimusyhteisön tehtävä arvioida, miten olen onnistunut tehtävässäni.

Tiedä enemmän

Idäntutkimus ilmestyy neljä kertaa vuodessa noin 100 sivun tietopakettina. Lehden teemoja ovat olleet mm. Putin, Rock, Mustameri ja Valta.

”Idäntutkimus on hauskan monipuolinen: perinteisen Venäjän talouden ja poliittisen tutkimuksen rinnalla käsitellään yhtä luontevasti vaikkapa teatteria, valokuvaa ja kirjallisuutta”

Jan Rydman, Tieteessä tapahtuu

”Tähän mennessä ilmestyneitä numeroita lukee ilokseen... Idäntutkimus on elävä ja ajan hermolla oleva lehti, joka ei tingi tasosta ja luottaa asiaan.” **Pekka Pesonen**, Helsingin Sanomat

Vuositilaus 32 euroa, ulkomaille 35 euroa ja opiskelijat 18 euroa

Tilaukset:
Idäntutkimus,
VIETS ry,
Aleksanteri-instituutti,
PL 42,
00014 Helsingin yliopisto,
puh (09) 1912 3645
faksi (09) 1912 4175
viets-idantutkimus@helsinki.fi

www.helsinki.fi/idantutkimus